

Régise Debraye, zabývající se revolučním hnutím v Latinské Americe a zejména zkušenostmi kubánské revoluce, a konečně koncepci Herberta Marcuseho, týkající se analýzy podmínek a možností revolučního hnutí v soudobém ekonomicky vyspělém kapitalismu. V této části lze nalézt více či méně patrné návaznosti na práci anglického vědce — komunisty Jacka Waddise *New Theories of Revolution*, jak konečně plyne i z autorových výslovných odkazů na ni. Autor však přitom zachovává svou vlastní systematiku výkladu i argumentaci. V sevržené formě postihuje podstatná specifika každé z uvedených koncepcí a zároveň i jejich shodné rysy. Za shodné rysy pokládá zejména vulgarizující pojetí marxismu, radikální odmítnutí tzv. oficiálního marxismu, nepřiměřenou kritiku reálného socialismu a odmítání vedoucí role dělnické třídy v revolučním procesu jak v kapitalistických zemích, tak v zemích třetího světa. Vzhledem k tomu jsou „tyto koncepce nejen nemarxistické, ale dokonce protimarxistické. Politická praxe na nich založená pak většinou oslabuje revoluční hnutí, škodí úsilí dělnické třídy jak v dosahování jejich blízkých, tak perspektivních cílů“ (s. 233).

V závěrečné části jsou ve shrnující formě doloženy principiální teoretické a metodologické nedostatky nemarxistických přístupů k sociální revoluci. J. Houška zde dokazuje, že pro valnou většinu z nich je příznačné formalistní hledisko, optika psychologizujících, případně naturalizujících pohledů, ignorování či odmítání významu tříd a třídního boje, mystifikující pojetí příčin a podmínek sociálních revolucí.

Celá druhá část práce je založena na značně rozsáhlém a dobře zvládnutém pramenném materiálu — a pokud můžeme přehlédnout — je v naší odborné literatuře prvním ucelenějším pojednáním věnovaným kritice nemarxistických koncepcí revoluce.

Bereme-li v úvahu celkovou strukturu knihy, jsou tu určité nevyváženosti mezi první, pozitivní a druhou, kritickou částí práce. Zatímco první část je členěna důsledně podle problémů (někdy až zbytečně detailně), struktura druhé části je dána především sledem představitelů jednotlivých koncepcí. Rovněž odkazový aparát první části je ztlačně skromnější, než u druhé části. Posuzujeme-li však práci jako celek, můžeme konstatovat, že je nejen vzhledem k prvnímu vydání z roku 1974, ale i vzhledem k celkovému teoretickému výzkumu revoluce u nás dalším výrazným krokem vpřed.

Stanislav Saska

V. M. Lejbin: *Filosofija socialnogo kriticizma v SŠA*

(Filozofie sociálního kriticizmu v USA)

Moskva, Nauka 1976, 206 s.

K hlavním úkolům marxisticko-leninské ideologie patří kritika soudobých buržoazních teorií společnosti. Tato kritika není samoučelná. Na jedné straně odhaluje jejich základní metodologické i teoretické nedostatky — a v tomto smyslu má prakticko-politický význam, neboť pomáhá demaskovat různá sociální hnutí a skupiny, jež jsou nositeli zmíněných teorií. Na druhé straně zpětně přispívá i k rozvoji marxisticko-leninské teorie samé, neboť při této kritice dochází často k upřesnění vlastních stanovisek i k pozitivnímu řešení otázek, nesprávně vysvětlovaných buržoazními autory.

Stálou pozornost kritice soudobých buržoazních teorií věnují zejména sovětské teoretické. Svědčí o tom celá řada publikací z posledních let, z nichž mnohé známe i z českého překladu. Patří mezi ně i kniha V. M. Lejbin *Filosofija socialnogo kriticizma v SŠA*, zaměřená na analýzu názorů těch buržoazních autorů v USA, kteří se staví k soudobé americké společnosti kriticky, jejichž kritika však nepřekračuje třídní rámec buržoazního myšlení.

Lejbin vychází z charakteristiky specifických rysů buržoazního sociálního myšlení v USA v posledních letech a konstatuje, že v mnoha filozofických a sociologických pracích se setkáváme s pokusem pochopit důsledky vědeckotechnické revoluce. Buržoazní vědomí je stále vnímavější jak k negativním důsledkům vědeckotechnické revoluce, tak k sociálním neduhům existující americké společnosti, projevujícím se v krizových procesech, vnitřních protikladech, rasových konfliktech a společenských otřesech.

V buržoazním vědomí se projevují rovněž obavy z budoucnosti. Intenzivně se hledají alternativy rozvoje kapitalistické civilizace. V této oblasti dochází k určitému přehodnocení v tom smyslu, že nadšený optimismus technokratických názorů padesátých až šedesátých let je stále častěji nahrazován kritickými náladami, odhalujícími vážné obavy z dalších perspektiv vývoje kapitalistické společnosti. Široký společenský ohlas získávají v sedmdesátých letech takové kritické teorie, jejichž

autoři poukazují na negativní stránky buržoazního sociálního systému a navrhuji své pozitivní programy přetvoření existující společnosti. Tento postup je typický zejména pro některé americké sociology.

Kritické teorie v mnoha případech pravdivě konstatují a popisují krizové procesy i nestvůrné jevy existujícího společenského systému. Neodhalují však hlubší mechanismy fungování buržoazní společnosti a neukazují pravé příčiny krizových stavů společenské psychologie a ideologie.

Protože tyto buržoazní kritické teorie mají vliv na rozestavení společenských a politických sil v USA i na vznik různých protestních hnutí, je třeba se jimi z marxistických pozic zabývat.

V. M. Lejbin se v sedmi kapitolách své knihy snaží odpovědět na tyto základní otázky: kdo vystupuje s kritikou americké společnosti, proti čemu se zaměřují kriticky naladěni buržoazní teoretikové, jaké stránky sociální reality vyvolávají největší protest, jaká témata kritiky stávajícího stavu jsou obecně příznačná pro většinu buržoazních teoretiků, z jakého hlediska buržoazní vědomí fixuje problémy a protiklady soudobého kapitalismu, jak hluboce může toto vědomí odhalit skutečné příčiny sociálních zlet a krizových procesů buržoazní společnosti, jaký je efekt a konečný výsledek buržoazní sociální kritiky a konečně, zda tito kritikové mohou předložit nějaké pozitivní programy, a jestliže ano, v čem spočívají a jaké jsou reálné možnosti jejich přetvoření v život.

Sovětský autor rozeznává čtyři základní skupiny buržoazních kritiků soudobé americké společnosti:

1. Skupinu, jejíž kritika ústí v nezakrytou obhajobu základů státně monopolistického kapitalismu a kritické poznámky směřují pouze proti málo efektivním formám organizace, sociálního plánování a regulace temp a měřítek vývoje kapitalistického systému hospodářství.

2. Skupinu, která zamaskovanou a zahalenou formou slouží téměř cíli.

3. Skupinu, která vyjadřuje všestranné odmítání buržoazních norem a hodnot bez jakýchkoli pozitivních návrhů.

4. Skupinu, jejíž kritika ústí v projektování takové ideální společnosti budoucnosti, která v lepším případě může být utopickou nadějí, nikoli však perspektivou vybudování nové společnosti.

V. M. Lejbin píše, že z hlediska kritické analýzy projevů krize americké kapitalistické společnosti zaslouží zvláštní pozornost americká sociologie. Předně proto, že v intelektuální kultuře USA posledních desetiletí se sociologie dostává ve srovnání s jinými disciplínami na jedno z prvních míst, a za druhé proto, že v americké sociologii sedmdesátých let se kritické tendence, spjaté s krizí teorií „establishmentu“, projevují snad zřetelněji než v ostatních společenských vědách.

Kritičtí sociologové vystupují proti akademické sociologii, která omezuje roli sociologa na neutrálního, nehodnotícího pozorovatele, nevstupujícího do řešení praktických problémů společenského života. Jako typický představitel akademické sociologie je nejčastěji uváděn T. Parsons.

Mezi hlavními reprezentanty kritické sociologie uvádí Lejbin A. W. Gouldnera, který napsal, že konzervatismus americké akademické sociologie spočívá v tom, že tato sociologie je nástrojem obhajoby korporativního kapitalismu.

Mezi zastánci akademické a kritické sociologie dochází k teoretickým sporům okolo problému stranickosti. Jde o hodnotovou orientaci sociologie jako vědy. Má být hodnotově neutrální, jak to hlásají představitelé strukturálně funkcionální analýzy, nebo je jí vnitřně vlastní hodnotící, ideologický a stranický přístup?

Sovětský autor vytýká představitelům kritické sociologie v této otázce příliš globální a nediferencovaný kritický přístup k akademické sociologii, reprezentované hlavně strukturálním funkcionalismem, který je jimi většinou plně a nediferencovaně ztotožňován s jeho hlavním představitelům Parsonsem.

Příkladem uspokojivé kritiky strukturálního funkcionalismu jsou podle Lejбина poslední práce Gouldnerovy a Zeitlinovy. Lejbin se zmiňuje rovněž o kritice názorů R. Nisbeta, jak je provedena v knize N. Birnbauma *A Critical Sociology* (New York 1971).

Sovětský autor konstatuje, že kritika sociologie „establishmentu“ kriticky naladěnými buržoazními teoretiky je velmi zajímavá z hlediska vyjevování obecných rysů buržoazní sociologie. Tato kritika má podle něho někdy blízko ke kritice marxistické. Nelze ji však s ní ztotožňovat. Nejde totiž k hlubším příčinám krize buržoazní sociologie a kromě toho má tendenci tvrdit, že krize postihuje i marxistickou sociologii.

V posledních letech se v této oblasti setkáváme ještě s jedním významným jevem. Buržoazní kriticky uvažující sociologové se stále více zaměřují na svou vlastní disciplínu, přeformulovávají základní principy a teze a přicházejí s novými pohledy na specifiku sociologických poznatků. Toto zaměření sociologie na sebe samu se snad

nejplastičtější projevuje v pojetí „reflexivní sociologie“ A. W. Gouldnera. Ten poukazuje na nutnost vytvářet teoretické kolektivy, jež by sjednocovaly různé specialisty z oblasti filozofie, historie, lingvistiky, antropologie apod. Podle Gouldnera je vytvoření takových teoretických kolektivů pro rozvoj sociální teorie a sociologie mnohem důležitější než všechny technické nástroje a pravidla, všechny knihy a semináře věnované metodice a technice výzkumu. Gouldner to uvádí v knize *For Sociology, Renewal and Critique in Sociology Today* (London 1973). Toto pojetí ústí v názor, že na základě sebeuvědomění sociologů dojde i k tomu, že si uvědomí potřebu změny skutečnosti, která se pak bude realizovat.

Lejbin správně poukazuje, že přes hodnotu, jež spočívá v kritice některých stránek soudobé americké kapitalistické společnosti, zůstává program „reflexivní sociologie“ utopický, neboť skutečnost, že si sociolog některé věci týkající se jeho disciplíny uvědomí, nezmění ještě vůbec nic na reálném stavu společnosti.

Protože většina buržoazních kritiků americké společnosti používá velmi hojně pojmu odcizení, věnuje autor jednu kapitolu své práce této problematice a ukazuje, k jakým zkresením původního marxistického pojetí této kategorie zde dochází, a to zejména v pracích Bellových, Kenistonových a Frommových.

Kriticky rovněž analyzuje to, co jsou zmíněné teorie schopny vypovídat o rozporu mezi podstatou a existencí člověka v podmínkách soudobé americké společnosti. Ukazuje, že většina buržoazních autorů zde navazuje na Freuda. Kriticky se zmiňuje o Reichově snaze spojit a sladit Marxovu ekonomickou teorii s Freudovou hlubinnou psychologií, a dále o Marcuseho, Goodmanových a Frommových pokusech z této oblasti.

V závěrečné kapitole, příznačně nazvané *Pozitivní programy, nebo sociální utopie?*, sovětský autor konstatuje, že zatímco v kritických pasážích prací sociálních kritiků je mnoho společného, v návrzích na pozitivní opatření se mezi sebou značně liší. Často je zde nekonečná propast mezi tím, co je a co má být. To vede k anarchistickým snahám a ke globálnímu popírání existujících hodnot, což je typické pro mnohé představitelé levičáckého radikalismu. V této souvislosti Lejbin kritizuje Marcuseho ideál „nerepresivní společnosti“ a poukazuje na souvislost Marcuseho názorů s principy protestního hnutí mládeže v šedesátých letech. Marcuseho úvahy o „čistém odmítání“ a „velikém odmítání“, odrážející se v činnosti „nové levice“ a také v „nečinnosti hippies“, se ukázaly prakticky nejen bezobsažnými, ale také neúčinnými. Marcuseho „pozitivní“ program je podle Lejbinu fakticky nejen negativní ve své bezperspektivnosti a utopicky neplodný v praktickém řešení životně důležitých problémů, ale také odvážející od revolučního boje za skutečné osvobození mas.

Lejbin se v této kapitole věnuje také kritické analýze Frommových názorů na vytvoření nové společnosti, jak jsou obsaženy v knihách *The Sane Society*, *The Revolution of Hope* a *The Crisis of Psychoanalysis*, a konstatuje, že ani Frommův pozitivní program nesnese kritiku, neboť základní důraz klade nikoli na společenskou přeměnu, ale na duchovní obrození člověka a morální obnovu buržoazní společnosti. Neřešitelné rozpory, s nimiž se Fromm setkal při konstruování nové společnosti cestou změny sociálních hodnot a norem jednáni jednotlivých lidí, ho nakonec přivedly k utopickým názorům a náboženským fikcím.

Konečně si sovětský autor všímá i tzv. revoluce prostřednictvím vědomí, jež nachází v posledních letech široké uznání mezi liberálně orientovanými buržoazními vědci a levicově radikální inteligencí v USA. Jako charakteristický příklad této teorie volí knihu Ch. Reicha *The Greening of America* z roku 1970, která hlásá, že Amerika je na prahu revoluce. Tato revoluce se však nebude podobat revolucím minulosti. Její zdroje jsou v individuu a v kultuře. Změny politické a sociální struktury budou pouze jejím dovršením. Jde o transformaci vědomí, která může změnit a rozbit buržoazní stát zvnitřku, bez násilí, bez uchopení politické moci. Jejím výsledkem má být humánnější společnost, nastolení nových společenských institucí a sociálních vztahů, nový, skutečně svobodný člověk.

Lejbin správně uvádí, že i tento program je utopií, a to proto, že změna vědomí sama nestačí. Tato změna nemusí být vždy revoluční, může vést i k reakčním důsledkům. Nestačí, aby nositeli revoluce byli studenti a intelektuálové, je zapotřebí praktické revoluční činnosti dělnické třídy.

Recenzovaná kniha je cenným příspěvkem ke kritice soudobé buržoazní ideologie v USA. Je významná zejména proto, že odhaluje, jak omezená je kritika dnešní americké společnosti i u těch autorů, kteří si řadu jejích nedostatků uvědomují, ale nejsou schopni proniknout k jejich podstatě. Pokud pak se zmínění autoři pokoušejí i o nástin určitého pozitivního programu změn, nepřekračují v podstatě rámec utopického myšlení, což je dáno především tím, že nejsou s to v důsledku

svého třídního postavení pochopit revoluční poslání dělnické třídy. Lejbin toto všechno na základě dobré znalosti kritizovaného materiálu i díky zvládnuté marxistické metodě kritiky ideologických obsahů názorně ukazuje a přesvědčivě dokazuje.

Jan Sedláček

P. Gudermuth – W. Kriesel: Kybernetika a světový názor

Praha, Horizont 1976, 153 s.

V edici *Věda a světový názor* vyšla řada zajímavých prací zabývajících se některými speciálními vědními obory z hlediska problematiky utváření vědeckého světového názoru. Patří k nim i práce německých autorů P. Gudermutha a W. Kriesela *Kybernetika a světový názor*.

Kniha je členěna do tří základních částí. První část je věnována historickému exkursu, druhá část aktuálním teoretickým a světónázorovým problémům kybernetiky a třetí část organizační kybernetice jako moderní aplikované disciplíně.

V celé práci se snaží autoři ukázat, že předmětem kybernetiky jako speciální vědy je zvláštní třída procesů, tj. procesů, které probíhají teprve na určitém relativně vysokém stupni vývoje hmoty. Přitom ovšem kybernetika zkoumá pouze všeobecné zákonitosti řízení, které platí pro všechny formy pohybu, ale neříká nic o podstatných zvláštnostech řízení společnosti. V tom ohledu nemůže nikterak suplovat nebo nahrazovat marxisticko-leninské učení jako jednotu marxisticko-leninské filozofie, politické ekonomie a vědeckého komunismu.

V kapitole *kybernetika má už svou historii* jsou probrány faktory, které vedly (ve čtyřicátých letech) ke vzniku této vědní disciplíny. Zajímavé myšlenky obsahuje úvaha věnovaná zpětné aferentaci (reaferentaci) v aplikaci na zkoumání lidského procesu poznání. Ukazuje se totiž, že princip reaferentace potvrzuje závěry, k nimž dochází dialektickomaterialistická teorie poznání. „Poznání objektivní reality lidskou společností je předpokladem existence a dalšího rozvoje společnosti, tj. podstatným kritériem lidského poznání je jeho společenský charakter. Každá teorie poznání obsahuje závěry o podstatě a zákonitostech poznání. Zatímco podle materialistického pojetí je veškeré poznání ideálním odrazem objektivní reality v lidském vědomí – obsah poznání je tedy určován vlastnostmi objektivní reality – pokouší se idealistická gnoseologie odělit poznání od objektivní reality jako předmětu poznání“ (s. 23). Zvláštní pozornost je pak věnována výkladu kybernetických myšlenkových postupů, tak jak se utvářely v jedné ze základních oblastí kybernetiky – v regulační technice (J. Wattovým odstředivým regulátorem počínaje a složitými servomechanismy konče).

Kapitola *Kybernetika není ještě historie* je již plně věnována teoretickým a světónázorovým aspektům a důsledkům moderní kybernetiky. Autoři uvádějí marxistické pojetí obou základních pojmů kybernetiky, kategorie informace a kategorie řízení. Když se kybernetika zabývá systémy řízení v oblasti společenských věd, nikterak přitom nevytlačuje speciální vědy, například marxisticko-leninskou vědu o společnosti. Ve společnosti hrají řídicí procesy a zpracování informací významnou roli a je samozřejmé, že kybernetika může vědě o společnosti poskytnout velmi důležité údaje. „Při utváření řídicích procesů je však také třeba dbát základních sociálních vztahů, které v socialistických podmínkách člověk vědomě utváří pro člověka. V rámci formování společenských procesů hrají významnou úlohu takové procesy, jako je vytváření a existence třídního uvědomění. Děje v lidské společnosti může plně vysvětlit pouze marxisticko-leninská věda o společnosti v jednotě dialekticko-materialistické filozofie, politické ekonomie a vědeckého socialismu“ (s. 52–53).

K vlastní teoretické kybernetice dnes patří různé obecné teorie, například teorie regulace, teorie informace, teorie systémů, teorie automatů, teorie učení, teorie her a teorie algoritmů, ovšem pouze tou svou částí, která je pro popis řídicích procesů relevantní. Do sféry zájmu aplikované kybernetiky patří podle Gudermutha a Kriesela technická kybernetika, ekonomická kybernetika, organizační kybernetika, biologická a lékařská kybernetika a konečně pedagogická a vojenská kybernetika. Chyby v aplikacích pramení především z toho, že jednotlivé teorie z oboru aplikované kybernetiky nevyužívají dostatečně celého arzenálu teoretické kybernetiky.

Zvláštní postavení mezi disciplínami zařazenými do teoretické kybernetiky zaujímá teorie systémů. Snaží se totiž o postižení velmi širokého spektra problémů na základě aplikace pojmu systém. Autoři práce vidí jisté rozdvojení v chápání pojmu systém. *Abstraktní systém* je definován jako uspořádaná dvojice (M, R) , kde M je množina prvků a R posloupnost množinových relací; k zastáncům tohoto pojetí patří mj. Ackoff, Ashby, Beer, Klaus, Klecne, Messarovič, Ujomov a jiní. *Reálný systém* je chápán jako celek vzájemně na sebe působících složek; takto chápou systém například von Bertalanffy, Churman a jiní. Autoři posuzované práce, myslím velmi připadně, navrhuji rozlišovat obecnou a kybernetickou teorii systémů.